Alexandra GHERASIM

Metafore conceptuale derivate din termeni anatomici

(Perspective didactice pentru studenții străini)



A.G. – conf. univ. dr. în filologie, şef Departament limba română, lingvistică generală şi limbi clasice, Facultatea de Litere, U.S.M. Domenii de cercetare: gramatică, teoria textului, sociolingvistică. Autoare a şase cărți, între care *Raporturile text – metaforă în limbajul literar-artistic* (1997), *Limba română. Grupul nominal* (2000), *Limba română. Grupul verbal* (2001), *Teoria textului* (antologie, 2008). Participantă la numeroase proiecte şi conferințe internaționale (România, Ucraina).

Metafora, ca fenomen lingvistic, a fost studiată tradițional în cadrul semanticii lexicale, avându-se în vedere caracterul biplan al acesteia – denominativ şi conotativ. La etapa actuală cercetările lingviștilor sunt orientate spre utilizarea metaforei conceptuale *vs* metafora cognitivă. Implicațiile figurate în procesul comunicării vizează o problematică destul de complexă și variată, unul dintre aspectele cele mai importante fiind structurarea limbajului metaforic.

Comunicarea de față vizează două direcții fundamentale: o tratare teoretică a noțiunii de metaforă conceptuală și o analiză a exemplelor din perspectivă lingvistică și cognitivă. Aceste două abordări se întregesc și se argumentează una pe alta.

Obiectivul de bază al comunicării este de a prezenta și a explicita structuri metaforice, având în componență metasememele, axate pe denumirile organelor corpului uman. Dezvoltarea acestei teme se va desfășura într-o consecutivitate logică, examinându-se următoarele aspecte: a) apartenența termenilor metaforici la lexicul anatomic; b) gruparea semantică unitară a metaforelor în jurul lexemului de bază și c) frecvența în uz.

BDD-A20714 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:47 UTC)

Metafora este definită ca figură de stil, rezultată dintr-o comparaţie subînţeleasă prin substituirea cuvântului obiect de comparaţie cu cuvântul-imagine; *p. gener.* figură de stil. – Din lat. *metaphora*, it. *metafora*, fr. *métaphore*. La o taxonomie generală distingem *metafore poetice, metafore lingvistice şi metafore cognitive.*

Depăşirea conceptului de metaforă ca apanaj al retoricii, ca ornament sau ca un simplu fapt de limbă şi orientarea definitivă spre obiectivism apare odată cu dezvoltarea cognitivismului, ai cărui reprezentanţi, Lakoff şi Johnson [4], redefinesc metafora ca instrument de bază în organizarea sistemului nostru conceptual, unde metafora are funcţie semnificantă şi cognitivă. Metafora devine deci o corespondenţă conceptuală între structura unui model-sursă şi a unui model-ţintă, iar valoarea cognitivă a enunţului figurativ constă în faptul că el permite o reconsiderare a lumii sub alt aspect şi oferă lumi noi datorită reinterpretării unui domeniu prin termenii altui domeniu [3, p. 377].

Conform ipotezei lui Searle, creierul procesează o propoziţie cu metafore în trei paşi, pentru a-i descifra sensul:

1. construieşte o interpretare *literală* a propoziţiei;

2. dacă interpretarea literală are sens, se declară mulţumit;

3. dacă interpretarea literală nu are sens sau este neadevărată, creierul caută o interpretare metaforică.

Tendinţele moderne ale cognitivismului avansează teoria referinţei non-definiţionale, argumentând că nu există, de fapt, precizie lingvistică, ci doar strategii raţionale pentru evitarea ambiguităţii referenţiale, care nu reflectă legile uzului lingvistic.

În limbajele specializate, metafora îndeplineşte funcţii distincte. În primul rând, la nivel lexical are o funcţie denominativă, fiind astfel elementul de bază al creaţiei terminologice. La nivelul textului, metafora este, mai ales, designativă, neavând o valoare stabilă, convenţionalizată. În cadrul textului aceasta joacă, din cauza transgresiunilor domeniului, un rol euristic, dublat de forţa argumentativă. Prin apropieri de tip analogic, permite o mai bună comprehensiune a unui concept teoretic.

În primul caz, metafora este chemată să completeze spaţiile albe din lista terminologică denominativă, iar în cel de-al doilea, se transfor-

BDD-A20714 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:47 UTC)

mă în unul dintre parametrii care condiționează interpretarea textuală. Parcursul interpretativ necesită funcționarea unui mecanism complex, implicând diferite operațiuni, precum identificarea disparității dintre domeniile angajate în transferul metaforic, recurența izotopiilor la diferite niveluri, atribuirea semelor aferente cu ajutorul indicațiilor contextuale. Toate aceste operațiuni constituie o parte integrantă din competența integrativă, capabilă să producă informația disponibilă pentru punerea în valoare a datelor referențiale.

Metafora în știință este o metaforă „magistrală" [7 p. 66], a cărei menire este de a informa (didactic), de a explica (traducând codul printr-o imagine familiară) și de a convinge. În acest tip de discurs, metaforele au un caracter general și convențional, subordonat caracterului denotativ al limbajului, spre deosebire de caracterul original, individual și marcat conotativ al discursului poetic.

Cercetătoarea Doina Butiurcă susține că mecanismul de conceptualizare a termenilor fundamentali ai existenței, care sunt, de cele mai multe ori, complecși, abstracți, insuficient clarificați, se face, de obicei, prin echivalarea lor cu elemente ale universului familiar, de regulă, concrete. Modelele cognitive la care se ajunge se sprijină pe experiențe umane fundamentale [1, p. 516].

Termenii anatomici, prin definiție entități concrete, au generat construcții metaforice care, pe parcursul evoluției limbii, s-au lexicalizat și a căror valoare figurativă nu mai este percepută. Codificate sub forma unor sintagme, acestea sunt numite metafore lingvistice, în opoziție cu metaforele poetice, și se caracterizează prin sens autonom și independență față de uzul contextual.

Elocvente în acest sens sunt metaforele identificate de Elena Slave în lucrarea *Metafora în limba română* la capitolul *Omul* [6, p. 70-72]: ***os*** – *neam, viță,* ***schelet*** – *schemă, plan,* ***talie*** – *nivel, grad,* ***cap*** – *conducător,* ***față*** – *aspect,* ***figură*** – *personalitate,* ***mutră*** – *fizionomie,* ***mână*** – *forță,* ***pumn*** – *cantitate,* ***frunte*** – *persoană care se distinge,* ***sprânceană*** – *muchie (de deal),* ***ochi*** – *pată de lumină,* ***barbă*** – *minciună,* ***nas*** – *miros dezvoltat,* ***sân*** – *centru,* ***pântece***, ***burtă*** – *partea bombată a unor obiecte,* ***buric*** – *centru,* ***talpă*** – *sprijin, bază,* ***creier*** – *minte,* ***fiere*** – *amărăciune,* ***nerv*** – *parte principală,* ***arteră*** – *cale importantă de comunicație,* ***sânge*** –

BDD-A20714 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:47 UTC)

neam, ***măduvă*** *– esenţă,* ***limbă*** *– popor, neam.* Ceea ce a făcut posibilă echivalenţa între termenul metaforizat şi cel metaforizant a fost suprapunerea unor seme proprii ambilor termeni şi apoi transferul de seme necoincidente de la termenul metaforizant spre cel metaforizat, cu o doză de plusvaloare semantică. În cazul metaforei cognitive transferul se realizează între domenii la nivel lexematic.

Corecta folosire a expresiilor metaforice şi a locuţiunilor constituie, în opinia noastră, cea mai bună dovadă a cunoaşterii limbii de către studenţii străini. O problemă importantă este cea a conservării lor, prin menţinerea în uz, prin cunoaşterea exactă a semnificaţiei lor. Această problemă este strâns legată de procesul de predare a limbii române ca limbă străină, pentru că adeseori, în absenţa unor clarificări semantice corecte, expresiile sunt utilizate defectuos, mai cu seamă din punct de vedere semantic şi stilistic.

Isabelle Oliveira, în lucrarea *Nature et fonctions de la métaphore dans la terminologie médicale. Étude comparée du français et du portugais* [5], identifică cinci funcţii ale metaforei cognitive: *denominativă, euristică, cognitivă, metalingvistică* şi *didactică*. Autoarea afirmă că metafora cognitivă este un instrument *denominativ* şi *funcţional* pentru percepţia şi comunicarea unor concepte dintr-un limbaj specializat.

Suntem convinşi că studenţii străini pot obţine o reală competenţă lingvistică în acest sens, dacă vor percepe modul de disociere semică a termenilor metaforici, de unde derivă submodele conceptuale, pentru care propunem mai jos un exerciţiu de antrenament.

Am ales să facem unele comentarii în contextele ce conţin metafore cu baze termeni anatomici, destul de numeroase în limbă, urmând un model cognitiv, disociat din definiţia lexicografică a termenului anatomic. Din varietatea de exemple oferite de vocabularul limbii române, am ales lexemul *limbă*, pe care-l vom analiza din două perspective: lexicografică şi denominativă.

Definiţia lexicografică pentru termenul anatomic *limba* este următoarea: „organ muscular, acoperit de mucoasă, situat în gură şi în faringe. *Structura*: limba este formată din două părţi, baza limbii în orofaringe (partea medie a faringelui, în fundul gurii) şi partea mobilă, din gură. *Funcţii*: limba este organul gustativ. Savoarea alimentelor este percepută

BDD-A20714 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:47 UTC)

mulțumită papilelor gustative situate pe fața sa dorsală. Limba joacă, de asemenea, un rol în degluție, împingând alimentele și lichidele spre spatele gurii, pentru a pătrunde în faringe. De altfel, după locul pe care limba îl ia în cavitatea bucală, ea joacă un rol esențial în producerea sunetelor. *Patologie*: glositele, care fac limba roșie și dureroasă, pot fi consecințele unei infecții a aparatului digestiv. Paraliziile limbii, sau glosoplegiile, nu afectează decât o singură parte și antrenează tulburări de pronunție și o deviere a părții paralizate. Tumorile benigne ale limbii sunt rare; tumorile maligne, mai frecvente" [2, p. 365]. Am evidențiat conceptele în baza cărora s-a efectuat descrierea organului anatomic, ca mai apoi să putem delimita unele submodele conceptuale.

Pentru acest lexem am atestat în dicționare 25 de nume date unor obiecte, instrumente etc. ce seamănă formal sau funcțional cu limba: *limba clopotului, a orologiului, o limbă de pământ, limba de la încălțăminte* etc., precum și diverse compuse – denumiri de plante, pești, copturi etc.

Pornind de la definiția lexicografică de mai sus, putem construi un ansamblu de submodele conceptuale, pe care le exemplificăm prin expresii:

Conceptul *structură*

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ mobilitate	*A i se bate limba-n gură* (ca calicii la pomană).	a vorbi repede și prost;
	A-i merge cuiva limba ca o moară stricată (ori de vânt) sau *A-i toca cuiva limba în gură.*	a vorbi repede, fără întrerupere;
	A-și bate limba (-n gură) *de pomană* sau *A-și toci limba.*	a vorbi mult, fără a fi luat în seamă.
+ dimensiuni	*A scoate* (sau a-i ieși) *limba de-un cot.*	a) a-și pierde respirația, a gâfâi; b) a munci mult, a fi foarte ostenit;
	A avea limbă lungă sau a fi lung de limbă (sau limbă lungă).	a vorbi prea mult, a fi flecar;
	A-și scurta limba.	a vorbi mai puțin;
	A scurta (sau a tăia, a lega) *limba cuiva.*	a opri, a împiedica pe cineva să vorbească;
	A avea limbă ascuțită.	a fi tăios (sau răutăcios) în aprecieri;
	A fi cu două limbi sau *A avea mai multe limbi.*	a fi mincinos, prefăcut, fățarnic.

BDD-A20714 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:47 UTC)

Conceptul *plasare în organism*

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ interioritate	*A nu avea limbă în gură* (sau de grăit).	a nu dori să vorbească.
+ exterioritate	*A*(-i) *scoate limba* (cuiva, la cineva etc.).	a) a-şi manifesta disprețul, batjocura, dezaprobarea etc. față de cineva; b) a sfida sau a-i face în ciudă.

Conceptul *funcție*

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ alimentare	*A* (nu) *pune* (ceva) *pe limbă.*	a (nu) gusta din ceva.
+ percepere gustativă	*A fi cu limba* (fagure) *de miere.* *A avea* (sau a fi cu) *piper pe limbă.*	a vorbi cu blândețe, prietenos; a fi ironic, răutăcios, caustic.
+ articulare vocală	*A*(-i) *dezlega* (sau a i se dezlega cuiva) *limba.*	a face pe cineva sau a începe singur să vorbească, să se destăinuiască.

Conceptul *capacitate de manevră*

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ manipulare	*A-şi înghiți limba.*	a) a mânca cu mare poftă; b) a se abține să spună ceva nepotrivit.
	A-şi mușca limba.	a se căi pentru cele spuse. Mușcă-ți limba, se spune unei persoane care prezice ceva rău.
	A asuda sub limbă.	a) a se plânge că a muncit din greu, fără să fi făcut în realitate (mai) nimic.
	A-şi pune frâu limbii sau *A-şi pune frâu la limbă.*	a) a vorbi cumpătat, cu prudență; b) a se reține de la vorbă, a tăcea.

Conceptul *patologie*

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ tulburări de pronunție	*Frântură de limbă.*	vorbire încâlcită; ext. frază încâlcită, alcătuită din cuvinte greu de rostit; a nu putea rosti clar cuvintele.
	A avea (sau a fi) *limbă lată.*	a) a vorbi defectuos, din cauza unei malformații a aparatului fonator; b) a vorbi urât.
	A i se lega limba cuiva.	a) a nu mai putea vorbi; b) a vorbi cu mare greutate.

BDD-A20714 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:47 UTC)

Astfel de submodele conceptuale pot fi identificate împreună cu studenții străini în toate situațiile în care metaforele au ca bază termeni anatomici, în vederea antrenării competențelor de vorbire în limba română.

Un aspect interesant al acestor exerciții constă în regăsirea aceloraşi modele metaforice conceptuale în mai multe limbi, ceea ce susține ideea experienței general-umane ca fundament al procesului obiectiv de metaforizare. Schemele conceptuale stabilite transgresează granițele dintre limbi, actualizându-se, cu precădere, la nivelul metaforelor lexicalizate, care își dezvăluie originile metaforice doar la o analiză atentă, astfel, suntem îndreptățiți să le considerăm universalii ale metaforizării. Prin analogie cu sfera conceptuală din limba maternă, studenții străini pot însuși și reține mai ușor semnificația expresiilor din limba-țintă, fundamentându-și în acest fel competențele lingvistice.

Interesante pentru discuția noastră sunt și denumirile de plante medicinale de felul: *limba-apei / broscariță (Potamogeton natans); limba-bălții (Alisma plantago aquatica); limba-boului (Anchusa officinalis); limba-bălților (Plantago lanceolata); limba-cerbului / șarpelui (Dryopteris filixmas); limba-cucului (Botrychium lunaria); limba-mării (Iberis umbellata); limba-mielului (Borrago officinalis); limba-oii (Cirsium canum); limba-păsării (Anthericum ramosum); limba-peștelui (Limonium vulgare); limba-soacrei (Opuntiaficus-indica); limba-șarpelui (Ophioglossum vulgatum); limba-șopârlei (Falcaria sioides); limba-vrabiei (Thymelaea passerina)* etc., deoarece studenții trebuie să le identifice și să le perceapă ca pe o noțiune integrală, cu o singură referință.

Considerăm că în limbajele specializate, în cazul nostru în limbajul medical, metafora și-a depășit rolul de figură de stil, accentuându-i-se funcția cognitivă și euristică. Metafora generatoare de structuri conceptuale, ce poate să denumească entități din diferite domenii, devine un instrument terminologic, apt să fixeze concepte, fenomene și idei.

O altă concluzie ce derivă din analiza efectuată este că, disociind semele care vizează funcția, structura și locul organelor respective în corpul uman, putem reconstitui demersul metaforic inițial, susținut de mecanismul funcționării metaforei.

BDD-A20714 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:47 UTC)

Descrierea acestor aspecte ar elucida problema complexă a potențialului metaforic al termenilor anatomici, subiect plasat la conexiunea mai multor discipline: semiotică, semantică, terminologie, neologie, pragmatică, sociolingvistică etc.

Bibliografie selectivă

1. Doina Butiurcă, *Metafora „mâinii" în expresiile idiomatice*. http://www.upm.ro/facultati_ departamente/ stiinte_litere/ conferinte /situl_integrare_ europeana/ engllist4.html.
2. *Dicționar de medicină*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
3. O. Ducrot, J.-M. Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996.
4. G. Lakoff & M. Johnson, *Les métaphores dans la vie quotidienne*, Minuit, Paris, 1980.
5. Isabelle Oliveira, *Nature et fonctions de la métaphore dans la terminologie médicale. Étude comparée du français et du portugais*, http://demeter.univlyon2.fr/sdx/theses/ fiche.xsp?base=documents&id=lyon2.2005.
6. Elena Slave, *Metafora în limba română*, Editura Științifică, București, 1991.
7. D. Rovența-Frumușani, *Semiotica discursului științific*, Editura Științifică, București, 1995.

BDD-A20714 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:47 UTC)